

Ива Инджова / Iva Indzhova

**УЧРЕДЯВАНЕТО НА ТЪРНОВСКАТА
АРХИЕПИСКОПИЯ В МЕЖДУЦЪРКОВНИТЕ
ОТНОШЕНИЯ НА ПРАВОСЛАВНИЯ СВЯТ**

*Establishment of the Archbishopric of Turnovo in inter-church
relations in the Orthodox world*

Summary: The establishment of the Turnovo Archdiocese changing attitudes on Bulgarians towards Patriarchate of Constantinople and Ohrid Archbishopric. The act of creation of Turnovo Archbishopric marks the beginning of stepwise process of development and affirmation of the church in XIII–XIV century, which reaches its culmination – raising Turnovo Archbishopric to the rang of Patriarchate.

Key words: Archbishopric, independent, establishment.

Историческият процес на развитие на Търновската архиепископия – патриаршия през XIII–XIV в. е пряко свързан с политическата история на Второто българско царство. Нейното зараждане е следствие от политическата промяна, която настъпва след събитията през 1185 г. Учредяването на нова поместна Търновска църква с ранг на архиепископия налага необходимостта от признаването ѝ в международен план.

Проблемите, касаещи отстояването на държавната независимост, неминуемо рефлектират и върху църквата, защото в източноправославния свят църковната самостоятелност е компонент на държавния суверенитет. Затова учредяването на Търновската архиепископия е един от първите държавнотворчески актове на Асеневци.

Придобиването на църковна самостоятелност и високо владетелско достойнство не е въпрос само на престиж за българските владетели, а необходимо условие за провеждането на самостоятелна вътрешна и външна политика.

Търновската архиепископия и Константинополската патриаршия в Никея

Като се има предвид сложната обстановка за Византия във външно-политически план, идваща от Третия кръстоносен поход (1189–1192), опасността от Иконийския султанат, както и успехите на българи и сърби, не може да се очаква оспорване на каноническото състояние на Търновската архиепископия от Константинополската патриаршия¹. Предполага се, че става въпрос за пред-

варително договаряне на Петър и Асен с църковните власти в Константинопол и Охрид относно създаването на нова епископска катедра в Търново.

В „Синодално постановление“ се твърди, че българите: „искаха да свържат с царското достойнство и патриаршеското, за да не куца уж тази власт с липсата на другата“². Произвежда се йерей: „който беше от законните...“ т.е. излага се на показ законността на Василий. Самият Василий в писмо до папата от края на 1203 г. пише: „Нямаме свето миро – бяхме го получили от гърците. Гърците обаче мразят нас, както и вас. И знайте, господине мой, че всички тези неща останаха за твоя светост, която трябва във всичко да се разпорежи и да ни поучи...“³. Фактът, че Търновският архиепископ получава миро от Константинополската патриаршия, е показателен не само за неговата легитимност, но и за липсата на явен спор между двете църкви. В „Посланието“ до Корфуския митрополит Василий Педиадит Димитър Хоматиан говори за въздигане в степен на архиерейство от епископ законен и грък – Видинския и от двама други епископи, т.е. за спазване на догмите и каноните, за участието на трима архиереи в ръкополагането⁴. В „Посланието“ пише и за православния характер на българите, което показва, че дори Търновската архиепископия да не получава официално признание като автокефална църква, тя е смятана като част от православната общност. Изразът: „българите не са еретици, а православни“⁵ е показателен за това.

Сведенията от писмото на Димитър Хоматиан до Василий Педиадит и „Синодалният акт“ от 1218–1219 г. показват, че след учредяването на Търновската архиепископия последва развитие на нейните правомощия и канонично състояние. В действителност външнополитическата ситуация налага известна съдържаност спрямо църковния център в Търновска България, но спорът за българския диоцез предстои да се превърне в източник на напрежение в отношенията с другите църкви от православния свят.

Съвсем естествено е да се поставят въпросите: На какво се дължи липсата на сведения за конфликт между Константинопол и Търново по повод учредяването на новата архиепископия? Дали се касае за приоритет от страна на Византия във външнополитически план, или за отлагане във времето на църковния въпрос? Може ли да се говори за готовност от страна на Империята за признаване на българската държава и нейния църковен глава само поради опасността, която създават кръстоносците?

Независимо от факта, че няма сведения за конфликт между Константинопол и Търново по повод учредяването на новата архиепископия, това отлага във времето развитието на църковния въпрос. Въпреки успешното въстание през 1185 г., Константинопол продължава да гледа на България като на подчинена държава. Това е видно при сключването на мира от 1202 г., когато император Алексий III Ангел (1195–1203) отказва да признае царското достойнство на българския владетел. Разбира се, през 1203 г. Византия е готова да признае суверенитета на България, царската титла на владетеля и патриаршеската на

църковния глава, но всичко това е мотивирано от опасността, която идва от кръстоносците.

През 1204 г. Константинопол е превзет от латинците и вече не представлява консолидиращ център на православните народи.

Търновската архиепископия и Охридската (Българската) архиепископия

Асеновци нямат желание църквата в България да бъде под юрисдикцията на Охридската архиепископия. Причините за това се крият основно в: спомена за патриарх в престолния Преслав; византийското влияние върху епископата в Охридския диоцез и най-вече поради факта, че седалището на архиепископията Охрид е извън територията на България⁶.

Охридската архиепископия получава названието Българска архиепископия, тъй като е създадена върху бивши български територии. Тя е приемница на българската патриаршия със седалище последната столица на Първата българска държава – Охрид.⁷ Териториалният обхват на Охридската архиепископия обхваща темите България и Паристрион. На нея са подчинени 32 епископства.

В края на XII в. висшата йерархия в Охрид е от гръцки произход и чрез нея продължава процесът на ромеизация, който започва още през втората половина на XI в. след издигането на Леон за архиепископ⁸. През този период духовно-политическият живот на Търновска България тръгва в друга посока. Създаването на самостоятелна Търновска архиепископия не е в интерес на Охридския архиепископ, тъй като тенденциите за развитие на Охридската църква не са благоприятни. Една от основните причини за учредяване на Търновската архиепископия се крие именно в обстоятелството, че Охрид е под пряко византийско влияние⁹. Концепцията за отъждествяване на Охридската архиепископия с Търновската църква приключва с интронизирането на архиепископ Василий и началото на нова поместна църква в България. Охридската църква не реагира отрицателно със специален акт срещу новоучредената архиепископия. Това се дължи на трудностите, които среща църквата при отстояване на независимостта си спрямо Константинополската патриаршия, както и на политическата ситуация. В първите години след учредяването на Търновската архиепископия Охрид запазва толерантно отношение и търпимост дори тогава, когато диоцезът на Търновската църква се разширява за негова сметка. Но стесняването на диоцеза на Охридската църква от страна на Търново предполага бъдеща ескалация на напрежение.

Настъпилите политически промени в края на XII в. оказват влияние върху Охридската архиепископия. Унгарците през 1183 г. временно откъсват четири епархии от нея: Белград, Браничево, Ниш и Средец. Две години по-късно статуквото се възстановява¹⁰. От 1191 до 1204 г. към Търново преминават осем охридски епархии: Видин, Средец, Велбъжд, Ниш, Браничево, Белград, Призрен

и Скопие.¹¹ През 1204 г. Охрид губи влияние върху Девол и Костур в полза на Латинската империя. Цар Калоян (1197–1207) завладява останалата част от Македония след битката при Одрин – 14 април 1205 г. По време на царуването му, особено след завладяването на Византийската империя, границите на Българското царство се разпрострат на запад, юг и югозапад, като обхващат днешна Македония със Скопие, Охрид и Верея. Гръцкото духовенство с промяната на властта напуска доброволно или насилствено своите длъжности, а на негово място цар Калоян поставя българско духовенство¹². Той поставя български, на мястото на гръцките епископи, които са ръкоположени от търновския примас. Тези епископи, от друга страна, ръкополагат свещеници и дякони също българи. В православната църква се спазва правилото всяка независима политическа област да има отделна църковна организация и управа¹³. Това е политика на приемственост, чието начало е поставено от Петър и Асен, и по-добре изразява българската национална тенденция, насочена срещу гръцкия елемент в църквата. Дватама създават отделна, независима църква, а начело на нея поставят не някой от гръцките владци в освободените земи, а обикновен свещеник, който е българин¹⁴.

Първата стъпка, която българският владетел прави, преди да започне преговорите с Рим, е да сложи ръка на няколко града, духовно подчинени на Охрид, а именно Ниш, Велбъжд, Белград и Браничево, както и на няколко селища по река Морава¹⁵. С тази цел българският владетел пренася и мощи, като с този акт определя системната политика на Асеновци за пренасочването на духовни ценности от запад на изток, към новия политически и духовен център – Търново¹⁶. Пренебрежението на цар Калоян към Охрид е видно и от факта, че той иска царска корона от папата, а не от Охридската архиепископия, както това прави по-късно Теодор Комнин (1215–1230)¹⁷.

В началото на XIII в. в епархията на Охридската църква се заражда спор относно каноничността на избора на местното нисше духовенство от страна на българския църковен глава. За решение на спора по разпореждане на Теодор Комнин е свикан между 1217–1220 г. в Охрид архиерейски събор под председателството на архиепископ Димитър Хоматиан (ок. 1216–1234). Съборът предизвиква разнопосочни мнения и нагласи, прикривайки политическата страна на проблема, поставяйки чисто канонически въпрос: законно ли е поставянето на епископите българи в епархиите на Охридската архиепископия от светската власт?¹⁸ Сведения за събора дават „Посланието“ от 1219 г. и „Синодален акт“ от 1218–1219 г.

В „Посланието“ от 1219 г. до митрополита на Корфу се казва: „Не преди много време българската власт, като завладя и нашата такава, постави навсякъде в църквите от тоя край и едноезични архиереи, понеже от бившите в тях йерарси едни предпочетоха, поради промяната на властта, за да се спасят, да се преселят другаде, а други бяха вече измрели. Тези български архиереи ръкоположиха по време на своето служене мнозина в чин на поддякони, дякони

и свещеници, които, постъпвайки съгласно със старите свещенически правила за светата черковна служба, останаха, докато тази власт пропадна, а преселилите се архиереи потеглиха назад от чужбина в полагащите им се (епархии). След като те се завърнаха, обсъди се въпросът дали трябва да се приемат ръкоположените от българските епископи. ...окончателното решение по това остава още висящо, понеже е запазено за времето на синодално разследване¹⁹.

В „Синодалния“ акт пише: „Така, извършиха се ръкополагания на митрополитите в западния край, подчинени на цариградския престол без парисия, т.е. знание и пълномощие на първенстващия в тях, на патриарха, нещо, което се забранява навсякъде и по всякакъв начин от светите предписания на каноните“²⁰.

След бързите завоевания на Теодор Комнин в югозападните български земи през 1217–1218 г. охридският архиепископ обявява поставените тук през 1204 г. епископи, свещеници, дякони и поддякони за неканонични. През 1219 г. на свикания събор на Охридската архиепископия в Арта е взето решение те да бъдат отстранени: „... ръкоположените в Загора български епископи да са от днес напълно отстранени от църквите, в които са били наречени, понеже са били произведени въпреки точността и преданието на каноните, и са се облекли даже в епископско достойнство с помощта на светската власт: и да не се поддържа в тях никаква надежда за възстановяване в бъдеще, защото живите законни архиереи се установили вече в падащите им се епископии, в които са били наречени, а в ония, дето законно служилите преди тях не бяха живи, ще се нарекат други вместо тях. Ръкоположените пък от тях поддякони, дякони и свещеници да бъдат приети в олтара и да в съслужение с останалото свещеническо изпълнение, понеже са приели ръкополагането си от православни и според свещеническият обичай на църквата...“²¹.

Едно по-късно известие също подкрепя връзката между учредяването на Търновската епархия и Охрид. Отнася се за сведение от писмото на Димитър Хоматиан до патриарх Герман II (1223–1240), написано в началото на 1225 г. непосредствено след коронацията на Теодор Комнин за император. Охридският архиепископ обявява интронизацията на църковния глава на България Василий, извършена от римския папа, за неканонична и предявява претенции към търновския църковен престол и диоцез²².

Търновската архиепископия и Сръбската архиепископия

Още след избухването на въстанието в 1185 г. в Североизточна България, сръбският велик жупан Стефан Неман (1168–1196) сключва съюз с българите против Византия. Вследствие на военните действия сръбското жупанство разширява своите граници. Стефан Неман превзема Ниш и унищожава в долината на р. Тимок градовете Свърлиг, Равни и Козел, които влизат в Нишката епархия²³. Великият жупан и цар Асен I безспорно имат най-големите заслуги за отхвърлянето на византийското владичество и изграждането на своите дър-

жави²⁴. Дори по време на Третия кръстоносен поход (1189–1190 г.) двете страни са в съюзни отношения. Цар Калоян (1197–1207) през 1205 г. разгромява край Одрин западните рицари, с което България фактически избавя православните си съседи, включително и сърбите, от латинската заплаха. С оглед ценностната система на онази епоха това има своето достатъчно важно психологическо значение за развитието на духовните и църковните връзки между две православни страни, независимо от униатската политика на самия Калоян. Стефан Първовенчани (1196–1227) получава подкрепата на Калоян в борбата си с унгарското вмешателство във вътрешните работи на своята страна²⁵.

През 1217 г. папа Хонорий III (1216–1227) увенчава с кралска корона Стефан Първовенчани (1198–1228), с което още една държава на Балканите приема попечителството на Римската църква, но не за дълго²⁶. През 1219 г. се основава Сръбската автокефална архиепископия. Сава, братът на великия жупан Стефан Неман II е поставен и признат от никейския патриарх Мануил за архиепископ²⁷. До този момент сърбите се намират в църковния диоцез на Дръстърската патриаршия, след това на Охридската архиепископия²⁸.

С отцепването на Сърбия Охридската архиепископия изгубва четири епархии: Рашка, Призренска, Липенийска и Сремска²⁹. Това събитие е пряко свързано със сръбската политическа мощ от първата четвърт на XIII в. и политическите отношения между Сърбия и Никея.

Едновременно с тези промени, претенциите на Никея за наследството на Империята нарастват. След като Михаил IV Авториан (1208–1214) обявява Теодор I Ласкарис (1204–1222) за законен приемник на византийските василевси, политическите спорове между Епир и Никея изострят отношенията между двата клира³⁰. Напрежението между двете страни ескалира след коронацията на епирския деспот за византийски император и довежда до прекъсване общението между двете църкви. Този период от историята на Източноправославната църква е известен като Епирско-никейска схизма³¹.

Учредяването на Търновската архиепископия променя отношението на българите към Константинополската патриаршия и Охридската архиепископия. Този акт поставя началото на поетапен процес в развитието и утвърждаването на Търновската църква през XIII–XIV в. Процесът, който довежда до възходяща линия в нейното развитие, преминава през успешно реализираното от братята Петър и Асен въстание и възстановяването на Търновската архиепископия, а борбата за нейното утвърждаване в международен план се реализира от цар Калоян, за да се стигне до кулминационната точка – издигане на Търновската архиепископия в ранг на патриаршия. През този етап църквата укрепва своя авторитет, а столицата Търново се превръща в основно средище на източноправославното християнство, като се има предвид фактът, че Константинопол е под латинска власт (1204–1261) и върховенството на папата.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ **Събев, Т.** Самостояйна народностна църква в Средновековна България. Велико Търново, 2003, с. 303.

² **Ников, П.** Принос към историческото изворознание..., док. № 2, с. 53.

³ Ер. 16 – Migne, PL, t, CCXV, col. 289, ИБИ, т. 12, с. 337. Същото се говори и в писмо на цар Калоян до папа Инокентий от края на 1203 г. – ИБИ, с. 33.

⁴ Пак там; **Шиваров, Н.** Следствия от унията при цар Калоян за Българската църква. – В: Сб. Католическата духовна култура и нейното присъствие и влияние в България. С., 1992, с. 85.

⁵ **Ников, П.** Принос към историческото изворознание..., док. № 2, с. 53.

⁶ **Шиваров, Н.** Следствия от унията при цар Калоян за Българската църква. – В: Сб. Католическата духовна култура и нейното присъствие и влияние в България. С., 1992, с. 85.

⁷ **Петрова, Г.** Църква и църковно право в средновековна България. С., 2005, с. 222–223.

⁸ **Събев, Т.** Самостояйна народностна църква в Средновековна България. Велико Търново, 2003, с. 304.

⁹ **Снегаров, Ив.** История на Охридската архиепископия. Т. 1. С., 1995, с. 90.

¹⁰ Пак там.

¹¹ **Снегаров, Ив.** Кратка история на съвременните православни църкви (българска, руска и сръбска). Т. II. С., 1946, с. 43.

¹² **Ников, П.** Принос към историческото изворознание..., док. № 2, с. 5.

¹³ Пак там, с. 6.

¹⁴ Пак там, с. 9.

¹⁵ **Тъпкова-Займова, В.** Между Охрид и Търново, с. 342.

¹⁶ Пак там.

¹⁷ **Снегаров, Ив.** История, I, с. 95–96.

¹⁸ Пак там, с. 131.

¹⁹ **Ников, П.** Принос към историческото изворознание..., док. № 2, с. 43–51, 51–59.

²⁰ Пак там, с. 51 сл.

²¹ Пак там.

²² **Гюзелев, В.** Папството и българите през Средновековието IX–XIV в. Пловдив, 2009, с. 145.

²³ **Павлов, П.** Архиепископ Сава Неманич, цар Иван Асен II и българо-сръбските църковни отношения през XIII–XIV в. – www.rastko.rs-bg/istorija/ppavlov-svsava.php (активен към 20.09.2015 г.)

²⁴ Пак там, с. 89.

²⁵ Пак там.

²⁶ **Бакалов, Г.** Охридската архиепископия в политическите взаимоотношения..., с. 165–166.

²⁷ **Снегаров, Ив.** История, с. 135.

²⁸ **Мутафчиев, П.** История, с. 302.

²⁹ **Снегаров, Ив.** История, с. 136.

³⁰ **Бакалов, Г.** Охридската архиепископия в политическите взаимоотношения ..., с. 165 и сл.

³¹ **Илиев, И.** Охридският архиепископ Димитър Хоматиан и българите. С., 2010, с. 105.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Бакалов, Г. Охридската архиепископия в политическите взаимоотношения на балканските държави през XIII в. – В: Общото и специфичното в балканските култури до края на XIX век. Сборник в чест на 70-годишнината на проф. Василка Търкова-Займова. София, 1999, с. 165–171 [Bakalov, G. Ohridskata arhiepiskopiya v politichesките vzaimotnosheniya na balkanskite darzhavi prez XIII v. – V: Obshtoto i spetsifichnoto v balkanskite kulturi do kraia na XIX vek. Sbornik v chest na 70-godishninata na prof. Vasilka Tarkova-Zaimova. Sofiya, 1999, s. 165 – 171].

Гюзелев, В. Папството и българите през Средновековието IX–XIV в. Пловдив, 2009 [Gyuzelev, V. Papstvoto i balgarite prez Srednovokovieto IX–XIV v. Plovdiv, 2009].

Илиев, И. Охридският архиепископ Димитър Хоматиан и българите. София, 2010 [Iliev, I. Ohridskiyat arhiepiskop Dimitar Homatian i balgarite. Sofiya, 2010].

Павлов, П. Архиепископ Сава Неманич, цар Иван Асен II и българо-сръбските църковни отношения през XIII–XIV в. [Pavlov, P. Arhiepiskop Sava Nemanich, tsar Ivan Asen II i balgaro-srabskite tsarkovni otnosheniya prez XIII – XIV v.] – www.rastko.rs-bg/istorija/ppavlov-svsava.php (активен към 20.09.2015 г.)

Петрова, Г. Църква и църковно право в средновековна България. София, 2005 [Petrova, G. Tsarkva i tsarkovno pravo v srednovokovna Bulgariya. Sofiya, 2005].

Снегаров, Ив. История на Охридската архиепископия. Т. 1. София, 1995 [Snegarov, Iv. Istoriya na Ohridskata arhiepiskopiya. T. 1. Sofiya, 1995].

Снегаров, Ив. Кратка история на съвременните православни църкви (българска, руска и сръбска). Т. II. София, 1946 [Snegarov, Iv. Kratka istoriya na savremennite pravoslavni tsarkvi (balgarska, ruska i srabska). T. II. Sofiya, 1946].

Събев, Т. Самостояна народностна църква в Средновековна България. Велико Търново, 2003 [Sabev, T. Samostoyna narodnostna tsarkva v Srednovokovna Bulgariya. Veliko Tarnovo, 2003].

Шиваров, Н. Следствия от унията при цар Калоян за Българската църква. – В: Сб. Католическата духовна култура и нейното присъствие и влияние в България. София, 1992 [Shivarov, N. Sledstviya ot uniyata pri tsar Kaloyan za Balgarskata tsarkva. – V: Sb. Katolicheskata duhovna kultura i neynoto prisastvie i vliyanie v Bulgariya. Sofiya, 1992].